

การศึกษาเชิงวิเคราะห์มรรควิธีแห่งโกอาณ

พระครูวินัยธรสมุทร ถาวรธมโม ผศ.,ดร.

รศ.ผอ.กองทะเบียนและวัดผล

อาจารย์ประจำคณะพุทธศาสตร์

บทนำ

หลังพุทธศตวรรษที่ ๕ ได้เกิดขบวนการใหญ่ในพระพุทธศาสนาขึ้นในอินเดีย ซึ่งเรียกตนเองว่า “มหายาน” ขบวนการนี้เกิดจากวิวัฒนาการอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยเฉพาะจากคณะสงฆ์นิกายมหาสังฆิกะ ผสมกับชาวพุทธหนุ่มสาวกลุ่มหนึ่ง ที่มีความเห็นพ้องกันว่า จะต้องปรับปรุงวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเสียใหม่ให้ดียิ่งขึ้นกว่าเดิม มิฉะนั้นแล้ว ฐานะของพระพุทธศาสนาก็จะทรุดโทรมและเสื่อมลงในที่สุด ชาวพุทธคณะนี้จึงร่วมมือกันสร้างลัทธิมหายานขึ้นเพื่อฟื้นฟูพระพุทธศาสนา^๑ จนก่อให้เกิดนิกายใหญ่ๆ ในฝ่ายมหายานที่สำคัญขึ้น ๓ สำนักด้วยกัน คือ (๑) สำนักศูนยวาท (สูนยวาท) หรือ มัชฌามิก (๒) สำนักวิชญาณวาท หรือโยคอาจารย์ (๓) สำนักจิตตอมตวาท^๒

เมื่อพระพุทธศาสนามีการแยกนิกายเป็นเถรวาทและมหายานที่ชัดเจนอย่างนี้แล้ว อีกฝ่ายหนึ่งพยายามที่จะรักษาหลักคำสอนดั้งเดิม (เถรวาท) แต่อีกฝ่ายหนึ่งก็พยายามปรับปรุง และเปลี่ยนแปลงให้เข้ากับกาลสมัยและสภาพแวดล้อม รวมทั้งประเพณีและวัฒนธรรมของแต่ละสังคม เพราะฝ่ายหลังนี้ถือว่า ธรรมะ ในพระพุทธศาสนาเป็น “อกาลิก” ซึ่งสามารถปรับให้เข้ากับทุกยุคทุกสมัยและทุกสังคมได้ เมื่อพระพุทธศาสนามหายานได้เผยแผ่เข้าสู่ประเทศจีน ปรากฏว่า มหายานที่เป็นแนวคิดของสำนักมัชฌามิก และสำนักโยคอาจารย์จากอินเดีย กลับไม่ได้รับความนิยมตามแบบอินเดียดั้งเดิม แต่ชาวพุทธจีนก็ได้ให้กำเนิดพระพุทธศาสนามหายานแบบจีนขึ้นใหม่ ที่ผสมผสานกับลัทธิหรือแนวความคิดดั้งเดิมของตนเอง กลายเป็นพระพุทธศาสนามหายานแนวใหม่ที่สำคัญ ๒ นิกาย คือ นิกายสุชาวดี กับ นิกายฉาน หรือ ฌยานะ ซึ่งต่อมา คือ นิกายเซน

อนึ่ง เมื่อพิจารณาตามประวัติศาสตร์ถือว่า พระพุทธศาสนามหานิกายเซน (ฉาน) นี้ ไม่ปรากฏในอินเดีย (ชมพูทวีป) มาก่อน แต่มาเริ่มปรากฏขึ้นชัดเจนในประเทศจีน เมื่อท่านพระโพธิธรรมมาถึงประเทศนั้น (ราว พ.ศ. ๑๐๖๓)^๓ แต่เซนก็ถือว่า มีการเริ่มต้นที่ลึกลับมาจากพระพุทธเจ้าเอง

^๑ อภิชาติ โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, พระพุทธศาสนามหายาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๕๕.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๙.

^๓ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, นิกายเซน, (กรุงเทพมหานคร : ดอกหญ้า ๒๐๐๐, ๒๕๔๔), หน้า ๓๓.

โดยตามความเชื่อถือสืบๆ กันมา ถือว่า พระพุทธเจ้าทรงถ่ายทอดลัทธินี้ให้แก่พระสาวกของพระองค์ คือ พระมหากัสสปะ โดยทรงถือดอกไม้และพระมหากัสสปะก็รับเท่านั้นเอง ส่วนในประเทศจีนนั้น ถือว่า พระโพธิธรรมเป็นผู้ก่อตั้งขึ้น จึงจัดให้ท่านเป็นสังฆปริณายกองค์แรก^๔ และคนจีนที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้ริเริ่มพระพุทธศาสนาแลัทธิเซนที่แท้จริงและโดดเด่นที่สุด และเป็นแบบอย่างที่ดีดำรงอยู่จนถึงปัจจุบันนี้ คือ ท่านฮุยเน่ (Hui - neng)^๕ ซึ่งนับเป็นสังฆปริณายกองค์ที่ ๖ แห่งนิกายฉาน^๖ ดังนั้น พระโพธิธรรมจึงถือว่า เป็นผู้สอนให้คนมีฉานในประเทศจีนด้วยหลักการและวิธีการของอินเดีย แต่พอถึงท่านฮุยเน่ ฉานได้กลายเป็นฉานแบบจีนอย่างสมบูรณ์แบบ เซนจึงเรียกได้ว่าเป็นการแสดงออกซึ่งศรัทธา และความเข้าใจในศาสนาพุทธด้วยใจและภาษาแบบคนจีน^๗ ท่านฮุยเน่จึงได้รับยกย่องว่าเป็น “อุทยานจารย์แห่งชนชาติจีนที่แท้จริง” องค์แรก^๘ เพราะเป็น “ฉาน” ที่มีการผสมผสานกันระหว่างศาสนาพุทธอินเดียแบบมหายาน และศาสนาพุทธลัทธิเต๋าแบบจีน โดยมีชื่อเป็นภาษาจีนออกเสียงว่า “ฉานหน่า” เรียกชื่อย่อว่า “ฉาน” หรือ “ซาน”^๙ ออกเสียงเป็นภาษาจีนแต้จิ๋วว่า “เซียง” หรือ “เซี่ยม” หรือ “เสียมจง”^{๑๐} ซึ่งมีรากศัพท์มาจากภาษาสันสกฤตว่า “อุทยาน” และตรงกับภาษาบาลีว่า “ฉาน”^{๑๑}

อนึ่ง ความรู้เรื่องของลัทธิฉานในประเทศจีนนี้ มีมากในศตวรรษที่ ๗ – ๑๒ ในราชวงศ์ถัง ถึงราชวงศ์ซ่ง โดยแบ่งออกเป็น ๒ ฝ่ายหลักๆ คือ สำนักฝ่ายเหนือ และสำนักฝ่ายใต้ ซึ่งทั้ง ๒ สำนักนี้มีความแตกต่างกันด้านความเชื่อและคำสอน กล่าวคือ (๑) สำนักฝ่ายเหนือ (ท่านสิงชิว) เชื่อว่า การปฏิบัตินั้นต้องค่อยๆ ปฏิบัติสั่งสมอบรมบารมีไปอย่างไม่เร่งรีบร้อน และ (๒) สำนัก

^๔ ดับบลิว เอ็ม. ทีโอดอร์ เดอ แบรี่ (ผู้รวบรวม) (Wm. Theodore de Bary, Editor), บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน (Sources of Chinese Tradition), พิมพ์ครั้งที่ ๒, แปลโดย จ้านค์ ทองประเสริฐ, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๗), หน้า ๔๘๓.

^๕ จีนทางใต้ เรียกว่า เว่ยหลาง (Wei - lang) ญี่ปุ่นเรียกว่า เอนโอะ (Eno) - ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, นิกายเซน, (กรุงเทพมหานคร : ดอกหญ้า ๒๐๐๐, ๒๕๔๔), หน้า ๓๙.

^๖ สังฆปริณายกของเซนก่อนท่านฮุยเน่ คือ (๑) พระโพธิธรรม (๒) ท่านหุย - เคอ (๓) ท่านซัง - ซาน (๔) ท่านเต๋า - ชิน (๕) ท่านฮุยเจิน

^๗ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, นิกายเซน, (กรุงเทพมหานคร : ดอกหญ้า ๒๐๐๐, ๒๕๔๔), หน้า ๔๘.

^๘ ทวีวัฒน์ ปุณฺณทวิวัฒน์ (ผู้เรียบเรียง), ประทีปแห่งเซน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๓๐), หน้า ๓๔.

^๙ ล. เสถียรสุด (นามแฝง), สนทนาเรื่องเซน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ก.ไก่, ๒๕๓๑), หน้า ๑๗.

^{๑๐} อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, พระพุทธศาสนา มหายาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๒๕๘ – ๒๕๙.

^{๑๑} Thich Thien - An, D.Litt., Zen Philosophy Zen Practice, (California : Dharma Publishing, 1975), p.2.

ฝ่ายใต้ (ท่านฮุยเง่ง) เชื่อว่า การปฏิบัตินั้นต้องปฏิบัติอย่างรวดเร็ว เพราะการตรัสรู้ธรรมนั้น ต้องอาศัยการรู้อย่างฉับพลัน สำนักทั้ง ๒ นี้จึงได้รับการขนานนามว่า “น้ำตุงปักเงี่ยม” แปลว่า “ได้เร็วเหนือลำดับ”^{๙๒} ต่อมาไม่นานลัทธิธรรมที่ได้ถือการปฏิบัติอย่างกว้างขวางนี้ก็แผ่เผยออกไปสู่ประเทศญี่ปุ่นในปี พ.ศ. ๑๑๙๐ และได้ลงรากฐานมั่นคงในสมัยที่เจ้าชายโชโตกุ ไทชิ (พ.ศ. ๑๑๑๕ - ๑๑๖๕) เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน^{๙๓} ฌานจึงถูกเรียกขนานนามใหม่ตามสำเนียงญี่ปุ่นว่า “เซน” แต่พระพุทธศาสนานิกายเซนแบบญี่ปุ่นนี้มีความเจริญรุ่งเรืองที่สุดในสมัยคามาคูระ (พ.ศ. ๑๗๓๕ - ๑๘๗๔) นับตั้งแต่ท่านเอไซนารินไซเซน (ลิน-ชิ) จากจีนมาเผยแผ่ในญี่ปุ่น และต่อมามีท่านโดเกน ได้นำโชโตเซน (เซ้าทง) จากจีนมาสู่ญี่ปุ่นอีก ทำให้เซนเจริญรุ่งเรืองอย่างสูงสุด^{๙๔} เซนจึงถูกแบ่งออกเป็นนิกายที่สำคัญ ๒ นิกาย คือ (๑) รินไซ และ (๒) โชโตะ แต่ไม่ว่าจะเป็นพระพุทธศาสนาเซน นิกายใดก็ตามต่างก็มีคุณลักษณะที่สำคัญ ๔ ประการด้วยกัน คือ (๑) เป็นการถ่ายทอดนอกคัมภีร์ (๒) ไม่ยึดติดอยู่กับตัวอักษร (๓) จิตตรงเข้าสู่จิต (๔) เข้าถึงพุทธภาวะโดยการมองดูธรรมชาติแห่งตน^{๙๕} นี่คือลักษณะที่สำคัญของพระพุทธศาสนาเซน และคุณลักษณะทั้ง ๔ ประการนี้เอง ที่นำไปสู่จุดหมาย และเป็นมรรควิธีที่จะนำไปสู่จุดหมายสูงสุดของเซน ที่มีลักษณะเด่นเฉพาะเป็นเอกลักษณ์ที่แตกต่างจากพระพุทธศาสนานิกายอื่นๆ

จุดหมายสูงสุด

จุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาเซนเรียกว่า “ซาโตริ” ดังประโยคที่ว่า “จุดหมายสุดท้ายของเซน คือ การมีประสบการณ์แห่งการบรรลุถึงความรู้แจ้ง ประสบการณ์ที่เกิดจากความรู้แจ้งนี้ เซนเรียกว่า ซาโตริ” (The final aim of Zen is the experience of enlightenment, called satori)^{๙๖} ตรงกับ วิมุตติ คือ ความหลุดพ้น^{๙๗} หรือการตรัสรู้^{๙๘} และเมื่อว่าโดยมรรควิธีที่สามารถนำ

^{๙๒} อภิชาต โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, พระพุทธศาสนามหายาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๒๖๒.

^{๙๓} ทวีวัฒน์ ปุณฺณทริภุชฌณ (ผู้เรียบเรียง), ประทีปแห่งเซน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๑๒๘.

^{๙๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๐.

^{๙๕} เซนโค ชิบายามะ, ดอกไม้ไม่จ่าพรรค์ (A flower does not talk), พิมพ์ครั้งที่ ๓, แปลโดย พจนานันท์ สันติ, (กรุงเทพมหานคร : เคล็ดไทย, ๒๕๓๖), หน้า ๓๔.

^{๙๖} Erich Fromm, “Psychoanalysis and Zen Buddhism” in Erich Fromm, D.T. Suzuki, and Richard De Martino, *Zen Buddhism and Psychoanalysis*, (New York : Harper Colophon Books, 1960), p. 115.

^{๙๗} ไคเซดซ์ ที.สุสุกิ, เซนกับวัฒนธรรมญี่ปุ่น (Zen and Japanese Culture), พิมพ์ครั้งที่ ๒, แปลโดย จ้านงค์ ทองประเสริฐ, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๗), หน้า ๔ - ๕.

^{๙๘} เอิร์นเนสท์ วู้ด, พจนานุกรมเซน (Zen Dictionary), แปลโดย จงชัย เจนหัตถการกิจ, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๑), หน้า ๒๐๘.

ไปสู่การมีประสบการณ์แห่งการรู้แจ้ง หรือการบรรลุซาโตรี่ (ถึงแม้ว่าจะไม่มีวิธีการใดวิธีการหนึ่ง ที่แน่นอนตายตัว) สามารถประมวลได้เป็น ๓ วิธีที่สำคัญ คือ (๑) การนั่งสมาธิ หรือ ซาเซน (Zazen) (๒) การขบคิดปริศนาธรรม หรือโกอาน (Koan Meditation) และ (๓) การสนทนากับอาจารย์เป็น การส่วนตัว เรียกว่า มนโด (Mondo)^{๙๙}

มรรควิธี หรือวิถีทางแห่งเซนทั้ง ๓ ประการนี้ “โกอาน” ถือว่า เป็นวิธีการที่สำคัญ ซึ่งเซน (โดยเฉพาะสำนักรินไซ) ถือว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุด อันจะนำไปสู่การบรรลุจุดหมายสูง คือ การรู้แจ้ง ด้วยวิธีการขบคิดปริศนาธรรม หรือโกอาน ดังที่ ท่าน ดี. ที. ซูซูกิ (Daisetz Teitaro Suzuki) ได้กล่าวถึงสภาวะของซาโตรี่ ซึ่งจะต้องเกิดจากมรรควิธีแห่งโกอานโดยตรงที่สำคัญ ๒ ประการ คือ (๑) ซาโตรี่ คือ การสร้างความรู้อย่างฉับพลันสู่ความสำนึกต่อสัจจะใหม่ที่เกิดจากการขบคิดปริศนาธรรม (Koan) มิใช่การทำสมาธิ (Meditation) หรือ การเพ่งพิจารณา (Contemplation)^{๑๐} และ (๒) ซาโตรี่เป็นดังแสงแห่งความรู้แจ้ง ที่ส่องสว่างต่อสัจธรรมอย่างฉับพลัน อันเกิดจากการคลี่คลาย ของจิตอย่างกะทันหัน ทำลายการสะสมเพิ่มพูนการปฏิบัติหน้าที่ของมนัสในแบบเก่า แล้วปูพื้นฐาน ให้กับชีวิตใหม่ หลังจากการขบคิดปริศนาธรรมอย่างต่อเนื่อง^{๑๑} นอกจากนี้ยังกล่าวถึงความสำคัญ ของโกอานอีกว่า “โกอานและซาเซนเป็นสองสาวใช้ของเซน โดยที่โกอานเป็นตา ซาเซนเป็นเท้า”^{๑๒}

จากลักษณะสภาวะของซาโตรี่ของเซนข้างต้น แสดงให้เห็นว่า โกอาน (Koan) นับเป็นมรรควิธีแห่งการรู้แจ้งที่สำคัญตามหลักของเซน ดังนั้น จึงก่อให้เกิดคำถามตามมาว่า โกอานคืออะไร ? มีพัฒนาการเป็นมาอย่างไร ? มีวิธีการอย่างไรบ้าง ? และสามารถเป็นมรรควิธีที่นำไปสู่ความรู้แจ้งได้อย่างไร ? ซึ่งประเด็นเหล่านี้ เป็นประเด็นสำคัญที่ผู้ศึกษาต้องการหาคำตอบในการศึกษาครั้งนี้

จากการศึกษาพบว่า หลักธรรมสำคัญที่เกี่ยวข้องกับความหลุดพ้น เซนมักพูดถึงความว่าง ศูนย์ตา และปริศนาธรรมต่างๆ เมื่อพิจารณาถึงสาระสำคัญของคำสอนเหล่านี้จะพบว่า มิใช่ของใหม่ที่ต่างไปจากฝ่ายเถรวาท แต่เป็นการย้ำหลักธรรมในเรื่องของอนัตตาของฝ่ายเถรวาทนั่นเอง จึงพอจะกล่าวได้ว่า หลักธรรมต่างๆ ของเซนกับเถรวาทนั้นเข้ากันได้ในตัว

^{๙๙} ศรีนวล ศรีจินดาภรณ์, การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความหลุดพ้นตามทัศนะพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทและนิกายเซน, “วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต”, (สาขาวิชาปรัชญา ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๕๙.

^{๑๐} สรุปใจความสำคัญจาก Daisetz Teitaro Suzuki, **An Introduction to Zen Buddhism**, (London Melbourne Sydney Auckland Johannesburg: Rider, 1983), p. 95.

^{๑๑} Ibid., p. 96.

^{๑๒} Ibid., p. 101.

เกี่ยวกับจุดหมายสูงสุด ทั้งเถรวาทและเซนมีความเห็นสอดคล้องว่า ชีวิตเป็นสภาพที่มากไปด้วยทุกข์ การพ้นจากทุกข์จึงเป็นสิ่งสำคัญเหนือสิ่งอื่นใด ทั้งสองนิกายจึงมีจุดหมายปลายทางอย่างเดียวกัน คือ แสวงหาแนวทางที่จะทำให้ชีวิตหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง แล้วบรรลุถึงความสุขอันยั่งยืนถาวร ส่วนที่แตกต่างกันก็คือ เซนเร่งหลุดพ้นชนิดที่เร่งด่วนกว่าฝ่ายเถรวาท

เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้น จะพบว่า การปฏิบัติธรรมของเถรวาทและเซนมีพื้นฐานอยู่บนศีล สมาธิ ปัญญา หรือระบบมัชฌิมาปฏิปทาอย่างเดียวกัน แต่มีรายละเอียดปลีกย่อยที่แตกต่างกันอยู่บ้าง เช่น ฝ่ายเถรวาทมีการพิจารณาร่างกายว่า เป็นของปฏิภูล แต่ฝ่ายเซนไม่มี ฝ่ายเซนนิยมการขบปรัศนาธรรม ในขณะที่ฝ่ายเถรวาทไม่เป็นที่นิยม

* * * * *